

MARCIN KAZIMIERCZUK
DR, UNIWERSYTET WARMIŃSKO-MAZURSKI W OLSZTYNIE
ORCID: 0000-0002-0295-5113

Wpływ stanu wojennego w Polsce na status prawny związków zawodowych

1. Wprowadzenie; 2. Status prawny związków zawodowych w PRL; 3. Zmiany w ruchu związkowym po wydarzeniach na Wybrzeżu w sierpniu 1980 r.; 4. Fenomen „Solidarności”; 5. Wprowadzenie stanu wojennego – 13 grudnia 1981 r.; 6. Regres systemu związkowego; 7. Podsumowanie.

1

Wprowadzony w grudniu 1981 r. stan wojenny stanowi jedno z ważniejszych wydarzeń w najnowszej historii Polski, nadal wywołujące wielkie kontrowersje i spory polityczno-historyczne. Koła inicjujące stan wojenny, z gen. Wojciechem Jaruzelskim na czele, uzasadniały jego konieczność sytuacją ekonomiczną państwa i zagrożeniem interwencją sąsiadujących z Polską innych państw realnego socjalizmu. Uznano go za „mniejsze zło” chroniące społeczeństwo przed tragedią wojny domowej. Poszkodowani przez stan wojenny przywódcy Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” odrzucili takie uzasadnienia i uznali, że stan wojenny wprowadzono z pogwałceniem obowiązującego prawa, wbrew stanowisku społeczeństwa – nie w interesie Polski, lecz ZSRR. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wpływu tego tragicznego zdarzenia na status prawny ówczesnie funkcjonujących związków zawodowych oraz gwałtownego regresu w budowie limitowanego pluralizmu związkowego, który nastąpił po wydarzeniach na Wybrzeżu w sierpniu 1980 r.

2

Normatywnym fundamentem dominującej w okresie PRL zasady centralizacji stała się w płaszczyźnie ruchu związkowego, funkcjonująca przez ponad 30 lat, Ustawa z 1 lipca 1949 r. o związkach zawodowych¹. Podstawowym założeniem

¹ Dz.U. z 1949 r., nr 41, poz. 293 (dalej: u.o.z.z.).

tego aktu była zasada jedności organizacyjnej ruchu związkowego². W efekcie wszystkie tzw. branżowe związki zawodowe były przymusowo sfederowane w jednej centrali, która przyjęła nazwę Zrzeszenia Związków Zawodowych (ZZZ). Instytucja ta, działając pod kuratelą rządzącego państwem aparatu partyjnego³, stała się „naczelną reprezentacją ruchu zawodowego w Polsce”⁴.

Zakres podmiotowy prawa zrzeszania się w związkach zawodowych ograniczony był w zasadzie do osób zatrudnionych w ramach stosunku pracy. Według art. 2 u.o.z.z., prawo to mieli robotnicy i pracownicy umysłowi zatrudnieni w przedsiębiorstwach, urzędach i instytucjach, jak również inne osoby pracujące na podstawie umowy o pracę, umowy o naukę zawodu lub nominacji władzy publicznej. Z uprawnienia do zrzeszania się w prawnej formie związku zawodowego nie korzystały natomiast osoby wykonujące działalność zarobkową na własny rachunek, jak np. rolnicy indywidualni i rzemieślnicy, dla których przewidziano organizacje innego rodzaju. Takie ograniczenie prawa zrzeszania tłumaczy się niechętnym stosunkiem ustawodawcy socjalistycznego do prywatnych właścicieli środków produkcji.

Zgodnie z przepisami u.o.z.z. związki zawodowe formalnie miały pewną limitowaną autonomię: uchwały swoje statuty, a w nich określały swoje cele, zadania i zakres działania. Statutów nie zatwierdzał żaden organ administracji państwowej. Statut ZZZ uchwalał Kongres Związków Zawodowych jako najwyższy organ zrzeszenia⁵. Statuty poszczególnych związków były uchwalane przez ich najwyższe organy i następnie wpisywane do rejestru prowadzonego przez Centralną Radę Związków Zawodowych (CRZZ)⁶. Uchwały podejmowane przez wyższe wła-

² Ustawa na długo określiła model organizacyjny i strukturę branżową ruchu związkowego. Model ten opierał się na zasadzie jednolitości tego ruchu jako jedynej dopuszczalnej legalnej reprezentacji interesów i praw pracowniczych i wykluczał możliwość zakładania innych związków zawodowych, co było przyczyną stałej krytyki ze strony organów kontrolnych Międzynarodowej Organizacji Pracy, zob. W. Masewicz, *Ustawa o związkach zawodowych. Ustawa o rozwiązywaniu sporów zbiorowych*, Warszawa 1998, s. 11.

³ Formalnie ZZZ było kierowane przez Centralną Radę Związków Zawodowych. Jednak przez cały okres swego funkcjonowania pozostawało pod silnym ideologicznym wpływem Biura Politycznego PZPR. Zgodnie z postanowieniami § 2 statutu ZZZ, Zrzeszenie kierowało się w swoim działaniu programem politycznym i społeczno-gospodarczym PZPR, uznając jej kierowniczą rolę jako awangardy klasy robotniczej, zob. K. Baran, *Zbiorowe prawo pracy*, Kraków 2002, s. 141.

⁴ Art. 5 u.o.z.z., zob. J. Jończyk, *Zbiorowe prawo pracy*, Wrocław 1983, s. 73.

⁵ Art. 3 u.o.z.z.

⁶ Należy w tym miejscu zauważyć, że tego rodzaju kompetencje w państwie prawnym należą zazwyczaj do kognicji organów publicznych.

dze związkowe wiązały władze niższego szczebla zgodnie z zasadą centralizmu⁷. Z chwilą zarejestrowania związek uzyskiwał osobowość prawną⁸. Ustawa określiła zręby struktury organizacyjnej związków zawodowych. Postanowiła mianowicie, że naczelną reprezentacją ruchu zawodowego w Polsce jest ZZZ, a jego najwyższymi organami – Kongres Związków Zawodowych oraz CRZZ⁹. Podkreślić należy, że przedstawione przepisy u.o.z.z. nie odpowiadały normom zawartym w Konwencji nr 87 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej wolności związkowej i ochrony praw związkowych, przyjętej w San Francisco 9 lipca 1948 r.¹⁰. Chodziło tu w szczególności o ustawowe przesądzenie struktury organizacyjnej ruchu zawodowego jako całości oraz system rejestracji, który wykluczał tworzenie jakichkolwiek związków zawodowych poza tą strukturą.

Związki zawodowe miały do wypełnienia dwie funkcje: reprezentację i obronę interesów pracowników oraz mobilizację szeroko rozumianej klasy robotniczej do wykonywania planów produkcyjnych, zwiększania wydajności pracy i rozwijania współzawodnictwa¹¹. W realizacji tych zadań miały obowiązek współdziałania z organami administracji państwowej, które były twórcami planów produkcyjnych i organizatorami zakładów pracy. Sprowadzało to w dużej mierze związki zawodowe do roli pomocników administracji państwowej.

Podniesieniu formalnej rangi związków zawodowych służył dekret z 10 listopada 1954 r., który przekazywał im należące dotychczas do organów administracji państwowej (np. Ministra Pracy i Opieki Społecznej) kompetencje w dziedzinie ochrony i bezpieczeństwa pracy oraz sprawowania inspekcji pracy wraz z uprawnieniem do posługiwania się w tej dziedzinie władczymi formami działania¹². W preambule dekretu wskazano cel wydania tego aktu prawnego:

W trosce o stałą poprawę warunków pracy i realizację planów produkcyjnych:
– dla pełnego wykorzystania ustawowych zdobyczy i praw klasy robotniczej,

⁷ Uchwały zarządu głównego związku były wiążące dla rad zakładowych działających w danej branży.

⁸ Art. 9 ust. 2 u.o.z.z.

⁹ Art. 6 u.o.z.z.

¹⁰ Dz.U. z 1958 r., nr 29, poz. 125.

¹¹ Art. 1 u.o.z.z. stwierdzał, że są one powołane do reprezentowania i obrony interesów pracowników, podejmowania starań o poprawę warunków ich bytu, a równocześnie do mobilizowania ich w kierunku zwiększania wyników produkcyjnych i przyczyniania się w ten sposób do stałego podnoszenia na wyższy poziom gospodarki narodowej.

¹² Dekret z dnia 10 listopada 1954 r. o przejęciu przez związki zawodowe zadań w dziedzinie wykonywania ustaw o ochronie, bezpieczeństwie i higienie pracy oraz sprawowania inspekcji pracy, Dz.U. z 1954 r., nr 52, poz. 260.

- w dążeniu do wzmożenia kontroli nad przestrzeganiem ludowego ustawodawstwa pracy i do zapewnienia nadzoru nad bezpieczeństwem i higieną pracy,
- w celu oparcia tego nadzoru na specjalizacji branżowej i ścisłej współpracy z szerokim aktywnym społeczną inspekcji pracy [...].

Pomimo tych dodatkowych uprawnień organizacja związków zawodowych nadal opierała się na zasadzie branżowej i w większości była trzystopniowa. Oznaczało to, że zakres działania każdego z nich obejmował określoną gałąź pracy i wszystkich zatrudnionych w niej pracowników bez względu na rodzaj wykonywanej pracy i zajmowane stanowisko, np. Związek Zawodowy Nauczycielstwa Polskiego zrzeszał, poza nauczycielami, pracowników administracji szkolnej, łącznie ze sprzątaczkami i woźnymi. Podstawowym ogniwem organizacyjnym była zakładowa organizacja związkowa. Tworzyli ją wszyscy pracownicy danego zakładu należący do związku zawodowego – bez względu na zawód i stanowisko. W większych zakładach pracy mogły być tworzone grupy związkowe, które wybierały ze swojego grona mężów zaufania. Najwyższym organem zakładowej organizacji było ogólne zebranie członków, wraz z radą zakładową. Drugim ogniwem organizacyjnym był okręg, a w nim okręgowa konferencja delegatów i wybrany przez nią zarząd okręgu i jego prezydium. Najwyższą władzą związku zawodowego był krajowy zjazd delegatów, a między zjazdami taką pozycję miał zarząd główny związku oraz prezydium zarządu głównego. Kadencja wszystkich władz związkowych trwała 3 lata.

W ciągu 20 lat obowiązywania ustawy o związkach zawodowych liczba związków powiększyła się do 23. Wyróżniał się w tej liczbie Związek Nauczycielstwa Polskiego¹³. Należy podkreślić, że wszystkie organizacje zawodowe w tym okresie wchodziły w skład ZZZ wyposażonego w osobowość prawną. Najwyższymi organami zrzeszenia był Kongres Związków Zawodowych, który zbierał się co 4 lata, oraz wybierana przezeń CRZZ, która posiadała uprawnienia dotyczące przygotowywania projektów ustaw oraz kierowania inspekcją pracy¹⁴. Plenum CRZZ wyłaniało swoje Prezydium oraz powoływało Komitet Wykonawczy jako stale funkcjonujące organy. Ten ostatni składał się z przewodniczącego, wiceprzewodniczących i sekretarzy CRZZ oraz przewodniczących wszystkich zarządów głównych związków zawodowych. Warto podkreślić, że przewodniczący CRZZ był zawsze członkiem Biura Politycznego PZPR. Terenowymi organami zrzeszenia były wojewódzkie rady związków zawodowych. Ich zadaniem było integrowanie ruchu

¹³ Związek Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) jest obecnie strukturą branżową, będącą członkiem OPZZ. Jest organizacją zawodową nauczycieli i pracowników nauki szkół wyższych, placówek wychowawczo-oświatowych i instytucji naukowo-badawczych.

¹⁴ Zgodnie z art. 7 u.o.z.z. tryb i sposób wybierania delegatów na Kongres Związków Zawodowych, ich liczbę oraz terminy zwoływania Kongresu określał statut ZZZ w Polsce.

związkowego na swoim terenie i reprezentowanie go wobec terenowych organów i innych instytucji państwowych.

Takie usytuowanie związków zawodowych było niewątpliwie skutkiem uznania ich za „pas transmisyjny” programu partii do mas i bezpośredniego powiązania ich, głównie kadrowego, ze strukturami partii. Ustawa o związkach zawodowych formalnie uniezależniła związki zawodowe od administracji państwowej, wiążąc je bezpośrednio z PZPR. System ten nie uwzględniał polskich przedwojennych tradycji pluralizmu związkowego. Etatystyczny system sowiecki wykluczał pluralizm związkowy czy jakąkolwiek inną formę niezależności związkowej. Zdaniem Witolda Morawskiego, leninowska koncepcja doktrynalna przyjmowała, że robotnicy nie są zdolni wytworzyć niczego więcej niż świadomość trade-unionistyczną; świadomość rewolucyjna – jako wyższa forma – może być tylko produktem partii marksistowskiej¹⁵. W tej sytuacji pojęcie demokracji przemysłowej budziło wątpliwości, zakładało bowiem możliwość uprawiania gry politycznej. Nieprzypadkowo związki zawodowe nazywano organizacjami pracowniczymi, a nie instytucjami demokracji przemysłowej. Nie było dla nich miejsca w systemie, w którym partia służyła realizacji odkrytych przez jej intelektualistów praw historii¹⁶.

Spontaniczne pojawienie się w Polsce w 1956 r. rad robotniczych było wyrazem sprzeciwu robotników z wielkich zakładów pracy wobec etatystycznego systemu i niesamodzielności związków zawodowych¹⁷. Załogi wielu przedsiębiorstw państwowych zaczęły samorzutnie tworzyć rady robotnicze i przejmować w swoje ręce ster tych przedsiębiorstw. Działalność ta uzyskała podstawę prawną w postaci Ustawy z dnia 19 listopada 1956 r. o radach robotniczych¹⁸, która – według słów w niej zawartych – miała na celu zrealizowanie inicjatywy klasy robotniczej w zakresie jej bezpośredniego udziału w zarządzaniu przedsiębiorstwami. Ustawa stanowiła, że rada robotnicza zarządza w imieniu załogi przedsiębiorstwem będącym

¹⁵ W. Morawski, *Stosunki pracy w Polsce a wzory zewnętrzne*, [w:] *Zbiorowe stosunki pracy w Polsce w perspektywie integracji europejskiej*, red. W. Kozek, Warszawa 1997, s. 48.

¹⁶ *Ibidem*, s. 48; W.I. Lenin, *O związkach zawodowych. Wybór*, Warszawa 1982, s. 62.

¹⁷ Podczas politycznego przełomu w 1956 r. protestujący robotnicy w Poznaniu i w innych centralach przemysłowych w Polsce domagali się wzrostu płac, wskazywali na brak w wielu zakładach pracy jakichkolwiek form ochrony pracy, krytykowali postawę i działania związków zawodowych, które – w ocenie protestujących – zachęcały pracowników do wykonywania planów produkcyjnych, lecz nie podejmowały działań w obronie ich interesów. Po raz pierwszy oficjalnie, w czasie publicznych wystąpień, w kraju socjalistycznym sformułowano pod adresem związków zawodowych postulat, aby stały się one stroną reprezentującą interesy pracowników wobec administracji państwowej, zob. W. Widera, *Związek zawodowy jako niezależny podmiot w stosunkach przemysłowych: redefinicja „niezależności” w systemie postkomunistycznym*, [w:] *Zbiorowe stosunki pracy w Polsce...*, s. 59.

¹⁸ Dz.U. z 1956 r., nr 53, poz. 238.

własnością ogólnonarodową w ramach uprawnień przedsiębiorstwa nadanych przez Radę Ministrów. Radę robotniczą wybierała załoga spośród siebie w tajnym głosowaniu. Rada była odpowiedzialna za swoją działalność przed załogą. Dyrektora przedsiębiorstwa i jego zastępców powoływał właściwy organ państwowy po uzgodnieniu z radą robotniczą, która miała prawo występować z wnioskami w tej sprawie.

Klimat sprzyjający rozwojowi samorządu robotniczego nie utrzymał się jednak długo. Już w 1958 r. ustawa ta została uchylona i zastąpiona Ustawą z dnia 20 grudnia 1958 r. o samorządzie robotniczym¹⁹, która wysunęła na pierwszy plan prawo załogi do kontroli i nadzoru nad całokształtem działalności przedsiębiorstwa, uzupełniając je tylko prawem stanowienia w sprawach w niej określonych, spośród których najważniejsze było uchwalanie rocznych i wieloletnich planów przedsiębiorstwa zgodnie z wytycznymi i wskaźnikami ustalonymi na podstawie narodowych planów gospodarczych. Dopełnieniem zmian było poddanie samorządu robotniczego nadzorowi związków zawodowych. Miały one czuwać nad jego prawidłowym funkcjonowaniem oraz koordynować tę działalność w skali całego kraju i poszczególnych gałęzi gospodarki narodowej. CRZZ została upoważniona do ustalania wytycznych do regulaminu tego samorządu oraz określenia szeregu innych istotnych dla organizacji i funkcjonowania samorządu robotniczego kwestii. Ostatecznie CRZZ zleciła w 1978 r. rezygnację z wyborów rad robotniczych.

Od 1948 do 1980 r. dominowała koncepcja, zgodnie z którą związki zawodowe miały przekazywać program partii do świata pracy. PZPR, będąc jedyną siłą kierującą związkami zawodowymi, zmniejszała ich znaczenie, co przejawiało się w skoncentrowaniu ich działalności na zadaniach produkcyjnych i ograniczeniu ich tradycyjnej funkcji obrony interesów pracowniczych²⁰. Związki zawodowe, biernie wyczekujące na instrukcje struktur partyjnych, nie realizowały swych założeń programowych i zasad statutowych – a przekazując swoje uprawnienia PZPR, stawiały się poza nawiasem najważniejszych decyzji w państwie.

3

Faktyczny monopol ZZZ został przełamany w wyniku wydarzeń na Wybrzeżu w sierpniu 1980 r. Strajkujące załogi przedsiębiorstw domagały się m.in. zadekretowania prawa zrzeszania się w wolnych związkach zawodowych. Istotą problemu była konieczność umieszczenia nowych związków w systemie prawnym, ze wzglę-

¹⁹ Dz.U. z 1958 r., nr 77, poz. 397.

²⁰ W. Szubert, *Społeczno-prawne problemy związków zawodowych*, „Państwo i Prawo” 1980, nr 9, s. 8.

du na uzasadnione przekonanie społeczne, iż autorytarny reżim za pomocą środków administracyjno-policyjnych ogranicza wolność związkową pracowników. W przypadku PRL zachodziła wyraźna sprzeczność między prawem krajowym i praktyką a ratyfikowanymi aktami prawa międzynarodowego. Zamiast uznać prawo pracowników do tworzenia organizacji według swojego uznania, wyznaczono związkom zawodowym ramy działania odpowiadające ideologii państwa totalitarnego.

W efekcie porozumień sierpniowych ówczesne władze dopuściły do wykształcenia limitowanego pluralizmu związkowego, którego przejawem była rejestracja i działalność NSZZ „Solidarność”²¹, NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” oraz szeregu autonomicznych związków zawodowych²². Podstawą prawną zarejestrowania NSZZ „Solidarność”²³ i innych niezależnych związków zawodowych stała się uchwała Rady Państwa z 13 września 1980 r. w sprawie rejestracji nowo powstających związków zawodowych²⁴. Upoważniła ona Sąd Wojewódzki w Warszawie do dokonywania rejestracji nowo powstających związków zawodowych na wnioski ich komitetów założycielskich po stwierdzeniu, że uchwalony statut nie jest sprzeczny z Konstytucją PRL i innymi przepisami prawa. Z chwilą dokonania rejestracji związek uzyskiwał osobowość prawną.

Rejestracja NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” nastąpiła zgodnie z Ustawą z 6 maja 1981 r. o związkach zawodowych rolników indywidualnych²⁵. Dopuszczała ona zakładanie takich związków przez rolników indywidualnych prowadzących gospodarstwo oraz współpracujące z nimi bliskie osoby. Ta grupa zawodowa wcześniej nie miała swoich związków, jednakże ustawa potraktowała je

²¹ Rejestracja NSZZ „Solidarność” nastąpiła w trybie postanowienia Sądu Najwyższego 10 listopada 1980 r., por. J. Olszewski, *Jaki statut?*, „Tygodnik Solidarność” 1981, nr 23, s. 5; J. Kurczewski, *Ostrożnie ze statutem*, „Tygodnik Solidarność” 1981, nr 23, s. 5.

²² Por. M. Seweryński, *Związki zawodowe w krajach postkomunistycznych. Ustawodawstwo, problemy, perspektywy*, [w:] *Syndykalizm współczesny i jego przyszłość*, Łódź 1996, s. 164–167.

²³ Międzyzakładowe komitety założycielskie nowych związków zawodowych zaczęły powstawać już 5 września 1980 r. Statut Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” został zarejestrowany 24 października 1980 r. Zgodnie z nim NSZZ „Solidarność” był niezależny od organów administracji państwowej i organizacji politycznych. Jego celem była ochrona praw, godności i interesów pracowniczych. W strukturze związku wydzielono trzy szczeble: zakładowy, regionalny i krajowy. „Solidarność” była federacją związków regionalnych, a jej podstawową jednostką organizacyjną były organizacje zakładowe, zob. H. Lisicka, *Prawa i wolności obywatelskie*, [w:] *System polityczny Rzeczypospolitej Polskiej*, red. H. Lisicka, wyd. 2, Wrocław 2005, s. 113–114.

²⁴ M.P. z 1980 r., nr 22, poz. 104.

²⁵ Dz.U. z 1981 r., nr 11, poz. 50.

na równi z innymi związkami zawodowymi, stanowiąc, że są one tworzone i rejestrowane na zasadach przewidzianych dla pracowniczych związków zawodowych. Celem tych związków była ochrona interesów ekonomicznych i socjalnych członków i ich rodzin oraz rozwój produkcji rolnej²⁶.

Mimo istnienia przed rokiem 1980 fasadowej centrali związkowej, robotnicy strajkujący w sierpniu postanowili sięgnąć do tej zużytej już formuły działania. Można zadać w tym kontekście pytanie o przyczynę organizowania się ówczesnego społeczeństwa w związku zawodowym, a nie przy użyciu innej formy. Kazimierz Michał Ujazdowski i Rafał Matyja wskazują, że charakterystyczną cechą życia społecznego w państwie realnego socjalizmu było ogniskowanie się wszelkich jego przejawów w miejscu pracy. Zakłady pracy wydzielały wczasy i kolonie dla dzieci, dysponowały różnymi świadczeniami socjalnymi. PZPR opierała swoją działalność na strukturach zakładowych, przedsiębiorstwo zatem stawało się też miejscem uczestnictwa w życiu politycznym. Tu także można było w sytuacji skrajnej wywrzeć skuteczną presję na władzę – przez wzniesienie strajku. Podobny opór podjęty na przykład w miejscu zamieszkania skazany był na porażkę. Organizacja życia społecznego w państwie realnego socjalizmu unicestwiała więzi terytorialne i sąsiedzkie, likwidując nawet pozory samorządności. Z tych wszystkich powodów związek zawodowy w przedsiębiorstwie zyskiwał naturalną legitymację jako najważniejsza i najlepsza z możliwych form oporu²⁷.

Wskazane zmiany doprowadziły w połowie 1981 r. do sytuacji współistnienia starych związków zawodowych w postaci ZZZ (jednak ze zmniejszoną liczbą członków), branżowych związków zawodowych oraz nowych związków rejestrowanych w Sądzie Wojewódzkim w Warszawie. Nowy model związków zawodowych ukształtował się w opozycji do dawnego. Nastąpiło to w sposób rewolucyjny: komitety strajkowe w sierpniu 1980 r. wystąpiły w roli rzecznika klasy robotniczej, zdobyły jej poparcie, wygrały konfrontację z władzami i zostały przez nie uznane za reprezentanta załóg²⁸. Hasło niezależności związków zawodowych oznaczało definitywne zerwanie z ideologią „pasa transmisyjnego”. Porozumienie²⁹ uznające niezależność wolnych związków zawodowych od PZPR i pracodawców, zgodnie

²⁶ Zob. T. Żochowski, *Związki zawodowe rolników indywidualnych. Fakty, dokumenty, komentarze*, Warszawa 1989, s. 168–208.

²⁷ K.M. Ujazdowski, R. Matyja, *Równi, równiejsi*, Warszawa 1993, s. 6–7.

²⁸ Potwierdzeniem tych zmian w 1980 r. było zawarcie trzech wielkich porozumień: w Szczecinie – 30 sierpnia, w Gdańsku – 31 sierpnia oraz w Jastrzębiu – 3 września.

²⁹ Tekst protokołu porozumienia zawartego przez Komisję Rządową i Międzyzakładowy Komitet Strajkowy 31 sierpnia 1980 r. w Stoczni Gdańskiej opublikowany został w „Życiu Warszawy” z 2 września 1980 r.

z ratyfikowaną przez władze PRL konwencją nr 87 Międzynarodowej Organizacji Pracy³⁰, stanowiło fundament statusu nowych związków zawodowych.

W świetle porozumień sierpniowych w zasadzie uznano wyłączenie funkcji obronnej związku względem pracowników, pomijając inne, charakterystyczne dla dawnego modelu zadania produkcyjne i partycypacyjne oraz uwikłania etatystyczne związków zawodowych. Zerwano z modelem monizmu związkowego, co spowodowało, że w ruchu związkowym mogła zaistnieć wielość nurtów różniących się między sobą założeniami doktrynalnymi i kryteriami zrzeszania się. Uznanie pluralizmu związkowego oznaczało zerwanie z produkcyjnym kryterium tworzenia związków zawodowych i w konsekwencji – dopuszczenie do działania w jednym zakładzie pracy więcej niż jednej organizacji związkowej.

Charakterystyczną cechą sytuacji nowych związków zawodowych w latach 1980–1981, jak zauważa Jerzy Wratny, było oparcie ich założeń statutowych na niedookreślonych podstawach prawnych, których trzon stanowiły wielkie porozumienia społeczne z sierpnia i września 1980 r. rozwijane przez gęstą sieć kolejnych porozumień zawieranych na różnych szczeblach przez 16 miesięcy legalnego działania NSZZ „Solidarność”³¹. Problem legitymizacji nowych związków nie został kompleksowo rozwiązany na gruncie prawa pozytywnego. Wprawdzie od końca września 1980 r. w mieszanej komisji rządowo-związkowej (której ton nadawali przedstawiciele i eksperci „Solidarności”) trwały prace nad przygotowaniem adekwatnej do zaistniałych realiów ustawy o związkach zawodowych, ale prac tych nie ukończono z powodu wprowadzenia stanu wojennego³².

4

Do 13 grudnia 1981 r. NSZZ „Solidarność” był potężnym ruchem, o skali niespotykanej dotąd nie tylko w historii Polski. Skupiał ok. 10 mln Polaków, z różnych warstw i profesji, ale głównie pracowników wielkich zakładów przemysłowych. To przede wszystkim oni stanowili o sile i potencjale tego ruchu. Do tej liczby należy dodać około 1 mln osób trudniących się rolnictwem, a zrzeszonych w kilku nurtach „Solidarności” rolniczej. Nie można również zapominać o opozycji pozasolidarnościowej, w części zlewającej się z „Solidarnością” lub pozostającej na jej obrzeżach. W 1981 r. najbardziej zauważalna była Konfederacja Polski Niepodle-

³⁰ Dz.U. z 1958 r., nr 29, poz. 125.

³¹ J. Wratny, *Związki zawodowe. Znaczenie w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym*, [w:] *Związki zawodowe a niezwiązkowe przedstawicielstwa pracownicze w gospodarce posttransformatywnej*, red. J. Wratny, M. Bednarski, Warszawa 2010, s. 36.

³² Zob. Idem, *Związki zawodowe w prawodawstwie polskim w latach 1980–1991*, Lublin 1994, s. 27–39.

głej, skupiająca coraz częściej młodzież przyjmującą radykalne formy działania. O ile wśród wielu działaczy Związku przed 13 grudnia wyraźnie dawało się zauważyć postawy „samoograniczającej się rewolucji”, to opozycja pozasolidarnościowa postaw tych nie przyjmowała³³. Nawet struktury poziome w PZPR (nurt socjaldemokratyczny) opowiadały się za zdecydowanie radykalniejszymi działaniami.

Fenomen Związku polegał głównie na przewyciężeniu atomizacji społeczeństwa, przez którą kolejne ekipy rządowe PRL utrzymywały swoją hegemonię. „Solidarność” obudziła potrzebę, ale także zdolność do zbiorowego, wspólnego działania. Ów wymiar należy uznać za bardzo znaczące osiągnięcie. Siła „Solidarności” – od początku jej powstania – polegała na zdolności do osiągania kompromisów ponad indywidualnymi i grupowymi dążeniami i interesami. „Solidarność” od początku zrezygnowała – mniej czy bardziej świadomie odwołując się do doświadczeń historycznych – z walki metodami przemocy, na rzecz głównie strajku i innych form pokojowego nacisku (akcentując rolę treści drukowanych, samodyscypliny, odpowiedzialności za miejsca pracy). Dążono do porozumień, a te zawsze pozostają formą kompromisu, wynikiem określonego pragmatyzmu³⁴.

Podpisanie porozumień sierpniowych wyznaczało granice autonomii, choć wrywanie się spod totalnej kontroli konsekwentnie rozszerzało obszary wolności. Całe pakiety spraw miały być przedmiotem uzgodnień, negocjacji. Wszystkie ustalenia, rozmowy miały przebiegać w nakreślonych granicach. „Solidarność” nie artykułowała wprost żądań zmiany ustroju, wolnych wyborów, ale nie rezygnowała ze stałego nacisku, co w praktyce miało prowadzić do zmian systemu, tylko drogą ewolucyjną. Od jesieni 1981 r., obok dotychczasowej strategii, czyli nacisku na aparat władzy, Związek coraz wyraźniej upominał się o przeprowadzenie szeregu reform w państwie. W dokumentach poświęconych sprawom gospodarczym wskazywano na potrzebę odstąpienia od systemu nakazowo-rozdziałowego, likwidacji biurokratycznych monopolii, zjednoczeń, ministerstw gałęziowych, rozdzielenia administracji państwowej od władz politycznych (aparatu partyjnego). Strona Związku podnosiła, że podstawową jednostką gospodarczą powinno stać się samodzielne przedsiębiorstwo, zarządzane przez załogę, która miała mieć prawo wybierania rady pracowniczej. Od niej miał być zależny dyrektor zakładu

³³ L. Moczulski, *Bez wahania*, Kraków 1993; G. Waligóra, G. Wołk, *Konfederacja Polski Niepodległej 1979–1990*, [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, t. VII: *Wokół „Solidarności”*, Warszawa 2010, s. 387–427; G. Waligóra, *Dokumenty uczestników Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela w Polsce 1977–1981*, Kraków 2006; P. Zaremba, *Młodość. Historia Ruchu Młodej Polski*, Gdańsk 2000; A. Anusz, *Niezależne Zrzeszenie Studentów w latach 1980–1989*, Warszawa 1991.

³⁴ E. Wilkowski, *Stan wojenny postrzegany przez uczestnika i historyka Solidarności*, „Zeszyty Naukowe WSEI” 2014, nr 4, s. 159.

pracy. „Solidarność” zaczęła domagać się przyznania organizacjom i instytucjom społecznym dostępu do środków masowego przekazu. Uznawano, że powinny one znajdować się pod kontrolą społeczną. Związek wskazywał na nieuchronność reformy wymiaru sprawiedliwości i aparatu ścigania, zapewnienia gwarancji niezależności kontroli organów przedstawicielskich. Zaczynał domagać się zmiany ustawy o radach narodowych i ordynacji wyborczej³⁵. Były to znaczące oczekiwania, ale obliczone na zmiany pozbawione gwałtowności.

5

Ówczesne władze PRL nie zamierzały przestrzegać obowiązującego prawa w zakresie wprowadzanego stanu wojennego i nie zamierzały wprowadzać go tak, jak stanowiła Konstytucja PRL – w drodze ustawy sejmowej. Od początku zakładano, że zostanie on wprowadzony dekretem Rady Państwa³⁶.

4 listopada 1981 r. gen. Wojciech Jaruzelski na spotkaniu z prymasem Józefem Glempem i Lechem Wałęsą wyszedł z inicjatywą powołania Frontu Porozumienia Narodowego. Warunki tego porozumienia, sprecyzowane 11 listopada przez członka Biura Politycznego prof. Hieronima Kubiaka, zakładały bezwzględne uznanie realiów budowy socjalizmu i hegemonii partii komunistycznej, uznanie ideologicznych, politycznych, gospodarczych i militarnych warunków sojuszu w ramach wspólnoty państw demokracji ludowej oraz wizję Polski socjalistycznej³⁷. Członek Biura Politycznego, sekretarz KC PZPR Kazimierz Barcikowski tak charakteryzował ewentualnego partnera „porozumienia”: „Takie partnerstwo proponujemy wszystkim siłom rozsądku. Granice wyznacza opowiedzenie się przeciw socjalizmowi. Dla idei porozumienia istnieje alternatywa – jest nią konfrontacja”³⁸.

Stawiane warunki w ówczesnych realiach były dla „Solidarności” nie do przyjęcia. I o to ekipie Jaruzelskiego chodziło. Trzeba było bowiem znaleźć jak najwięcej pretekstów do rozprawy ze Związkiem. Ówczesna propaganda była świadomie wykorzystywana w celu znalezienia pretekstu do wprowadzenia stanu nadzwyczajnego. Nagrania obrad prezydium Komisji Krajowej „Solidarności” w Radomiu miały społeczeństwu ukazać, że związek dążył do przejęcia władzy siłą: w czwartek, 10 grudnia 1981 r. podczas obrad prezydium pojawiają się – jakby na zamówienie władzy – bardzo mocne słowa. Padły one z ust osób uchodzących za umiarkowane

³⁵ *Ibidem*, s. 160.

³⁶ A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 2005, s. 350.

³⁷ T. Lendo, *Przyczyny stanu wojennego – bratni bluff??*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2002, nr 16, s. 34.

³⁸ *Ibidem*, s. 34.

w stosunku do rządu³⁹. W radiu nadawano odpowiednio spreparowane wypowiedzi Jacka Kuronia („musimy dobrze przygotować grunt do obalenia władzy”), Karola Modzelewskiego („musimy im jasno powiedzieć: bój to będzie ich ostatni”⁴⁰), czy Lecha Wałęsy („konfrontacja jest nieunikniona”)⁴¹, Dziennik Telewizyjny informował o powstawaniu uzbrojonych komitetów oraz tworzeniu zastępczego kierownictwa związku na wypadek wojny domowej. Nie ulega wątpliwości, że władze PRL miały do czynienia z coraz bardziej radykalizującym się ruchem, jednak wydaje się, że groźba wojny domowej była w grudniu 1981 r. bardzo odległa⁴².

Pomimo że Konstytucja PRL nie wskazywała dokumentów prawych w zakresie wprowadzania stanu wojennego, Rada Państwa Uchwałą z 12 grudnia 1981 r. w sprawie wprowadzenia stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa⁴³ wprowadziła 13 grudnia 1981 r. stan wojenny na całym terytorium Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej⁴⁴. Jako podstawę prawną wprowadzenia stanu wojennego wskazano:

- art. 33 ust. 2 Konstytucji PRL⁴⁵ – „Rada Państwa może wprowadzić stan wojenny na części lub na całym terytorium Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, jeżeli wymaga tego wzgląd na obronność lub bezpieczeństwo państwa”;
- art. 1 ust. 2 Dekretu z 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym⁴⁶ – „Stan wojenny wprowadza się na części lub na całym terytorium Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, jeżeli wymaga tego wzgląd na obronność lub bezpieczeństwo państwa”;
- art. 237 Ustawy z 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej⁴⁷ – „W czasie obowiązywania stanu wojennego stosuje się w zakresie obowiązku służby wojskowej, służby w obronie cywil-

³⁹ Na tym posiedzeniu doszło do radykalizacji postaw przedstawicieli związku. Obrady nagrał agent bezpieki Eligiusz Naszkowski, szef Solidarności w Pile, zob. H. Piecuch, *Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie*, Warszawa 1992, s. 112. Skrócony zapis przebiegu posiedzenia Prezydium Komisji Krajowej i przewodniczących zarządów regionów NSZZ „Solidarność” 3 grudnia 1981 r. do godz. 14.30 zob. *Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność”. Posiedzenie w dniach 11–12 grudnia 1981 r.*, oprac. T. Tabako, Warszawa 2003, s. 375.

⁴⁰ A. Albert [W. Roszkowski], *Najnowsza historia Polski 1914–1993*, t. 2, Warszawa 1995, s. 820.

⁴¹ J. Borowiecki, *Solidarność. Fronty walki o władzę*, Warszawa 1982, s. 157.

⁴² T. Lendo, *op. cit.*, s. 35.

⁴³ Dz.U. z 1981 r., nr 29, poz. 155.

⁴⁴ Uchwałę Rady Państwa przyjęto niejednogłośnie. Przyjęciu uchwały sprzeciwił się Ryszard Reiff – członek Rady Państwa, przedstawiciel PAX. (Protokół nr 22/81 nadzwyczajnego posiedzenia Rady Państwa, „Rzeczpospolita” z 12–13 grudnia 1992 r.).

⁴⁵ Dz.U. z 1976 r., nr 7, poz. 36, z późn. zm.

⁴⁶ Dz.U. z 1981 r., nr 29, poz. 154.

⁴⁷ Dz.U. z 1979 r., nr 18, poz. 111.

nej i służby w jednostkach zmilitaryzowanych oraz świadczeń na rzecz obrony przepisy obowiązujące w czasie wojny, jeżeli Rada Ministrów, wprowadzając stan wojenny, nie postanowi inaczej”.

Oprócz Dekretu o stanie wojennym, Rada Państwa 12 grudnia 1981 r. wydała jeszcze dwa inne dekrety:

- Dekret o postępowaniach szczególnych w sprawach o przestępstwa i wykroczenia w czasie obowiązywania stanu wojennego⁴⁸.
- Dekret o przekazaniu do właściwości sądów wojskowych spraw o niektóre przestępstwa oraz o zmianie ustroju sądów wojskowych i wojskowych jednostek organizacyjnych Prokuratury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w czasie obowiązywania stanu wojennego⁴⁹.

Posługiwanie się dekretami przez Radę Państwa było dla niej zastrzeżone przez art. 31 ust. 1 Konstytucji PRL, który stanowił, że: „w okresach między sesjami Sejmu Rada Państwa wydaje dekrety z mocą ustawy. Rada Państwa przedstawia dekrety Sejmowi na najbliższej sesji do zatwierdzenia”. Biorąc pod uwagę fakt, że zgodnie z Konstytucją PRL Rada Państwa mogła wydawać dekrety tylko w czasie między sesjami Sejmu, wszystkie dekrety Rady Państwa zostały wydane z naruszeniem Konstytucji⁵⁰.

Pomimo niekonstytucyjności, uchwałę Rady Państwa wprowadzającą stan wojenny uznał Sejm PRL na posiedzeniu 25 stycznia 1982 r. Ustawą o szczególnej regulacji prawnej w okresie stanu wojennego⁵¹ i w art. 1 ustawy zatwierdził dekret Rady Państwa z 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym.

Dokonując oceny dekretów z 12 grudnia 1981 r., należy stwierdzić, że akty te zostały wydane przez nieuprawniony podmiot. Naruszono konstytucyjną kompetencję Sejmu do wydania aktu normatywnego, wydając je 12 grudnia 1981 r., gdy trwała III sesja Sejmu VIII kadencji. Rada Państwa mogła wydawać dekrety wyłącznie między sesjami Sejmu, zatem wydanie dekretów grudniowych w trakcie trwania sesji Sejmu było nielegalne, pozbawione podstawy prawnej. Działanie Rady Państwa naruszyło nie tylko szczegółowe przepisy konstytucyjne dotyczące procesu prawotwórczego, ale też ogólne zasady dotyczące funkcjonowania organów władzy publicznej. Dekrety z 12 grudnia 1981 r. naruszały też standardy wynikające z zakazu działania prawa wstecz, określone w art. 15 ust. 1. Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Politycznych⁵².

⁴⁸ Dz.U. z 1981 r., nr 29, poz. 156.

⁴⁹ Dz.U. z 1981 r., nr 29, poz. 157.

⁵⁰ R. Kraczkowski, *Sejm w okresie PRL*, [w:] *Dzieje Sejmu Polskiego*, red. J. Bardach, Warszawa 1997, s. 298–299.

⁵¹ Dz.U. z 1982 r., nr 3, poz. 18.

⁵² Zob. wyrok TK z 16 marca 2011 r., sygn. akt K 35/08.

Oprócz niekonstytucyjności dekretów, w stanie wojennym w 1981 r. mieliśmy również do czynienia z funkcjonowaniem instytucji pozakonstytucyjnej. Była nią powstała w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego (WRON). WRON była tymczasowym organem władzy, administrującym Polską w czasie stanu wojennego. Była w zasadzie organem nadrzędnym wobec konstytucyjnych władz państwowych⁵³.

Trudno nie wspomnieć w tym miejscu, że ekipa gen. Jaruzelskiego włożyła bardzo dużo wysiłku w proces przekonywania Polaków do teorii „mniejszego zła”. Od pierwszych dni stanu wojennego starania władz skupione były w podobnym natężeniu na pacyfikacji „Solidarności” oraz przejawów oporu i na przekonywaniu społeczeństwa, że decyzja ogłoszona wczesnym rankiem 13 grudnia była jedyną możliwą w ówczesnej sytuacji, a przez to jedynie słuszną⁵⁴. Dowodzono również, że władze zostały do niej zmuszone agresywną i roszczeniową postawą Związku. Władze komunistyczne nie ustawały w wysiłkach, by taka interpretacja ówczesnych wydarzeń na trwale zadomowiła się w świadomości Polaków⁵⁵.

W dokumentach wprowadzających i legalizujących stan wojenny w Polsce w 1981 r. połączono przesłanki zewnętrznego zagrożenia bezpieczeństwa państwa z koniecznością zapewnienia spokoju, ładu i porządku publicznego. Odnoszono się do funkcjonowania władzy, administracji i organów państwowych oraz przestrzegania prawa, poszanowania zasad współżycia społecznego i przywracania pokoju społecznego. O ile obrona i ochrona suwerenności i niepodległości są klasycznymi przesłankami wykorzystywania instytucji stanu wojennego, o tyle używanie pozaustawowych rozwiązań dla wprowadzania spokoju, ładu lub porządku publicznego czy też zapewnienia sprawnego funkcjonowania organów państwowych świadczy raczej o alienacji władzy, braku poszanowania prawa i słabości struktur państwa – które nie jest w stanie za pomocą konstytucyjnych narzędzi zapewnić warunków do rozwoju i bezpieczeństwa obywateli⁵⁶.

⁵³ Wojskową Radą Ocalenia Narodowego kierował ówczesny gen. armii Wojciech Jaruzelski. WRON rozwiązana została 22 lipca 1983 r., tj. w dniu zniesienia stanu wojennego.

⁵⁴ M. Kula, *Mięknąca dyktatura i twardej opór*, „Sensus Historiae” 2014, nr 4, s. 258.

⁵⁵ J. Olszek, *„Nieliczni ekstremiści”. Podziemna Solidarność w propagandzie stanu wojennego*, Gdańsk 2010. Przykładem narracji „mniejszego zła” na gruncie historiografii są bez wątpienia prace Antoniego Czubińskiego. Na prezentowaną przez autora analizę stanu wojennego nie wpłynęły przemiany społeczno-polityczne w Polsce zainicjowane w 1989 r., zob. A. Czubiński, *Najnowsze dzieje Polski. 1914–1983*, Warszawa 1987; idem, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945–1989)*, Poznań 1998, s. 713–761; por. K. Brzechczyn, *Stan wojenny w syntezach dziejów PRL. Próba analizy historiograficznej*, [w:] *Stan wojenny. Fakty, hipotezy, interpretacje*, red. A. Czwołek, W. Polak, Toruń 2008, s. 451–468.

⁵⁶ T. Kęsoń, *Stan wyjątkowy, stan wojenny, stan wojny w konstytucjach i aktach prawnych Rzeczypospolitej Polskiej*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2014, nr 8, s. 171.

6

Opisane zmiany w ruchu związkowym po wydarzeniach na Wybrzeżu w sierpniu 1980 r. zostały w znacznej mierze cofnięte po wprowadzeniu 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego⁵⁷. Wydarzenie to zapoczątkowało powrót do monizmu w polskim ruchu związkowym⁵⁸. Zgodnie z Dekretem o stanie wojennym wszystkie związki zawodowe zostały zawieszono.

W 1982 r., w sytuacji głębokiego kryzysu politycznego i rozpadu branżowego ruchu zawodowego, uchwalona została Ustawa z 8 października 1982 r. o związkach zawodowych⁵⁹, która w art. 53 ust. 4 statuowała zasadę, iż w zakładzie pracy może działać tylko jedna organizacja związkowa. Zdaniem Tadeusza Jasudowicza rozwiązania przyjęte w Dekrecie o stanie wojennym z 12 grudnia 1981 r. oraz w nowej ustawie o związkach zawodowych z 1982 r., godząc w wolność związkową, stanowiły pogwałcenie zobowiązań międzynarodowych PRL⁶⁰.

Ustawa uchyliła wszystkie obowiązujące do tej pory akty prawne regulujące materię związkową (art. 55) oraz unieważniła wszystkie dotychczasowe rejestracje związków zawodowych (art. 52). Oznaczało to utratę przez nie podstaw prawnych do działania i konieczność poddania się ponownej rejestracji według przepisów nowej ustawy – lub rozwiązania się⁶¹.

Jednocześnie rozpoczęto powoływanie nowych struktur związkowych cieszących się zaufaniem PZPR. Wyzwaniem dla władz partyjnych były nowe związki zawodowe oficjalnie organizowane po rozwiązaniu „Solidarności” (i innych związków) ustawą z 8 października 1982 r. Jednak członkowie PZPR już wcześniej zostali zaangażowani w przygotowania do tworzenia nowych związków. Koordynacji działań

⁵⁷ Uchwała Rady Państwa z 12 grudnia 1981 r., Dz.U. z 1981 r., nr 29, poz. 155.

⁵⁸ Zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów z 13 grudnia 1981 r. (M.P. z 1981 r., nr 30, poz. 273), wydanym na podstawie dekretu o stanie wojennym, zwieszono działalność wszystkich związków zawodowych.

⁵⁹ Dz.U. z 1982 r., nr 32, poz. 216 z późn. zm. Ustawa była wielokrotnie nowelizowana, m.in.: ustawą z 21 lipca 1983 r. o szczególnej regulacji prawnej w okresie przezwycięzania kryzysu społeczno-ekonomicznego oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. z 1983 r., nr 39, poz. 176); ustawą z 6 kwietnia 1984 r. o zmianie ustawy o związkach zawodowych (Dz.U. z 1984 r., nr 21, poz. 101); ustawą z 24 lipca 1985 r. o zmianie ustawy o związkach zawodowych i niektórych innych ustaw (Dz.U. z 1985 r., nr 35, poz. 162); ustawą z 7 kwietnia 1989 r. o zmianie ustawy o związkach zawodowych (Dz.U. z 1989 r., nr 20, poz. 105).

⁶⁰ T. Jasudowicz, *Administracja wobec praw człowieka*, Toruń 1996, s. 53.

⁶¹ W orzeczeniu SN z 14 stycznia 1983 r., sygn. akt I PRZ 3/82 (zamieszczonym w periodyku „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1983, nr 7) stwierdzono, że utrata mocy prawnej rejestracji związków zawodowych oznacza faktyczną likwidację dotychczasowych związków zawodowych i struktur związkowych.

partyjnych w tej mierze służyły wytyczne⁶². Zadaniem sekretarzy w komórkach zakładowych miało być wytypowanie założycieli związków (członków partii) „spośród zaufanych i cieszących się wśród załogi autorytetem”⁶³. Wytyczne PZPR nakazywały utworzenie grupy inicjatywnej, będącej zalążkiem nowego związku. Podejmowano także próby spopularyzowania zagadnienia budowy nowych związków zawodowych przez rozplakatowywanie treści ustawy o związkach oraz wzorcowego statutu⁶⁴. Po ujawnieniu się grup założycielskich, od organizacji partyjnych oczekiwano zebrania popierających powstawanie związków zawodowych zgodnie z uchwaloną przez sejm nową ustawą o związkach zawodowych⁶⁵. Temu sterowanemu procesowi nadano pozór oddolności – przez tworzenie najpierw organizacji związkowych w zakładach pracy, a następnie organizacji ogólnokrajowych i międzyzwiązkowych. W wyniku tych działań powołano w listopadzie 1984 r. nową organizację międzyzwiązkową: Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych (OPZZ)⁶⁶.

Rządzące wówczas władze partyjno-wojskowe stały na stanowisku, że dopuszczenie możliwości działania większej liczby organizacji związkowych w jednym zakładzie doprowadziłoby do społecznie szkodliwych podziałów wśród załóg i osłabienia właściwej reprezentacji interesów klasy robotniczej⁶⁷. Znamienny wydaje się przepis art. 3 ustawy z 1982 r., stanowiący, że związki zawodowe stoją na gruncie zasad społecznej własności środków produkcji, będącej podstawą socjalistycznego ustroju państwa, oraz uznają określoną w Konstytucji PRL przewodnią rolę PZPR w budowie socjalizmu.

Stan wojenny w Polsce został zawieszony 31 grudnia 1982 r. na mocy § 1 Uchwały Rady Państwa z 19 grudnia 1982 r. w sprawie zawieszenia stanu wojennego⁶⁸. Natomiast zniesienie stanu wojennego nastąpiło 22 lipca 1983 r. na mocy § 1 Uchwały Rady Państwa z 20 lipca 1983 r. w sprawie zniesienia stanu wojennego⁶⁹.

⁶² Zob. *Propozycje Komitetu RM ds. Związków Zawodowych w sprawie ruchu związkowego*, „Trybuna Ludu”, 22 lutego 1982.

⁶³ T. Ruzikowski, *Stan wojenny w Warszawie i województwie stołecznym 1981–1983*, Warszawa 2013, s. 141.

⁶⁴ Zob. *Statut Związku Zawodowego Pracowników*, „Życie Warszawy”, 23–24 października 1982.

⁶⁵ T. Ruzikowski, *op. cit.*, s. 142.

⁶⁶ OPZZ zarejestrowano 12 kwietnia 1985 r. Utworzone przez władze na bazie 117 federacji zawodowych Porozumienie uzyskało z czasem silne prerogatywy, takie jak prawo do reprezentowania ogółu pracowników przedsiębiorstwa. Związki reżimowe uzyskiwały też wpływ na podział funduszu socjalnego i mieszkaniowego, system wynagrodzeń, regulamin pracy, plan urlopów, przydział miejsc w sanatoriach itp. Szerzej zob. H. Lisicka, *op. cit.*, s. 114–115.

⁶⁷ K. Baran, *Wolności związkowe i ich gwarancje w systemie ustawodawstwa polskiego*, Bydgoszcz–Kraków 2001, s. 142.

⁶⁸ Dz.U. z 1982 r., nr 42, poz. 275.

⁶⁹ Dz.U. z 1983 r., nr 39, poz. 178.

Na tle doświadczeń ruchu związkowego w PRL stwierdzić należy, że nieumiejętność realizacji modelu leninowskiego brała się z braku uporządkowania i jasności co do koncepcji reprezentacji interesów pracowniczych w czterech głównych sferach działania związkowego⁷⁰:

1. Świadczenia usług na rzecz pracowników i ich rodzin w zakresie pomocy materialnej, potrzeb socjalnych, oświatowych i kulturalnych z wydzielonych funduszy państwowych i własnych środków związkowych. Państwo dokonywało w tej materii zawłaszczenia funkcji usługowych organizacji społecznych (paternalizm państwowy).
2. Udziału związków zawodowych w stanowieniu prawa. Związki zawodowe w Polsce Ludowej niezmiernie rzadko dążyły do negocjowania z państwem spraw dla nich najistotniejszych, a mianowicie: zawierania układów zbiorowych pracy, stanowienia norm prawnych regulujących uprawnienia i obowiązki w dziedzinie stosunków pracy, konsultacji decyzji polityczno-ekonomicznych (cen, planów, płac) itp. Pozwala to stwierdzić, że związki nie realizowały prawa pracowników do aktywnego uczestniczenia w tym ważnym aspekcie sprawowania władzy państwowej.
3. Kontroli administracji państwowej jako właściciela środków produkcji. Znikome zainteresowanie sprawami zarządzania gospodarką (planowaniem społeczno-gospodarczym, podziałem dochodu narodowego, wydajnością pracy) rodzić musiało poczucie ubezwłasnowolnienia pracowników oraz wadliwe mechanizmy w sposobie gospodarowania (biurokracyzm)⁷¹.
4. Udziału w zarządzaniu zakładem pracy. Stosunki związku zawodowego z samorządem i administracją zakładu pracy oparte były na zmiennych regułach gry. Wśród związkowców dominowało złudne przekonanie, że udział związków zawodowych w zarządzaniu winien ograniczać się do spraw socjalnych i obrony pracowników. Przekonanie, że można oddzielić sprawy społeczne i gospodarcze, znacząco osłabiało możliwości wpływu związków na bieg spraw w zakładzie pracy i systemie społeczno-gospodarczym⁷².

⁷⁰ P.J. Georgica, *Ruchy i organizacje społeczne, ich formy uczestnictwa w życiu politycznym*, [w:] *Nauka o polityce*, red. A. Bodnar, wyd. 2, Warszawa 1988, s. 154–155.

⁷¹ Deklarowany udział związków zawodowych w rządzeniu państwem i zarządzaniu gospodarką oraz wynikające z tej doktryny uprawnienia nie świadczyły o rzeczywistej sile związków, gdyż były to organizacje fasadowe, zdominowane przez aparat związkowy, ten zaś był przedłużeniem aparatu partyjnego. Podkreślanie roli związków zawodowych służyło umacnianiu partii w życiu publicznym, która dzięki swym wpływom w aparacie związkowym mogła w dowolnej chwili podnosić argument poparcia przez masy pracujące aktualnej linii partii, zob. J. Wratny, *Związki zawodowe. Znaczenie...*, s. 31.

⁷² W. Widera, „Stare” związki zawodowe, [w:] *Zmierzch socjalizmu państwowego. Szkice z socjologii ekonomicznej*, red. W. Morawski, Warszawa 1994, s. 137–144.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że Ustawa z 8 października 1982 r. o związkach zawodowych od początku zawierała przepisy uznające zasadę pluralizmu w tworzeniu związków zawodowych, jednakże ją zawiesiła, z jednoczesnym upoważnieniem Rady Państwa do określenia terminu, od którego może być ona stosowana (art. 53). Rada Państwa z kompetencji tej nigdy nie skorzystała. Dopiero z chwilą wejścia w życie⁷³ noweli z 7 kwietnia 1989 r. można mówić o rzeczywistym wprowadzeniu tej zasady do ustawy o związkach zawodowych.

7

W celu wzmocnienia swojej pozycji władze partyjne PRL dążyły do całkowitej atomizacji społeczeństwa. Znaczne obawy wzbudzało wszelkie skupianie się i wspólne występowanie ludzi, nawet w sprawach odległych od polityki. Paradoksalnie działania władz miałyby skutki odwrotne. W obliczu różnych trudności, ludzie nieraz zbliżali się na płaszczyźnie kontaktów prywatnych. Ruch robotniczy z 1980 r. przyjął dla powstającej organizacji związkowej nazwę „Solidarność”, wyrażającą m.in. sprzeciw wobec komunistycznej polityki.

W dziele atomizowania społeczeństwa stosowano różne metody. Najprostszym działaniem, które wdrożono również po wprowadzeniu 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego, była likwidacja istniejących organizacji związkowych i niedopuszczanie do powstawania nowych. Często stosowano łączenie organizacji pracujących na jednym bądź bliskich polach, także w tych samych środowiskach, w jedną organizację, nad którą łatwiej było panować. Ideałem było, ażeby w każdym środowisku i w każdym zakresie spraw działała tylko jedna, najczęściej ogólnokrajowa organizacja. Na przykład w każdej branży miał działać jeden związek zawodowy, obejmujący wszystkie instytucje danej branży, do którego mieli należeć wszyscy jej pracownicy niezależnie od specjalności, szczebla służbowego oraz różnic realnych interesów; wszystkie zaś związki zawodowe w kraju zjednoczono w jednej centrali. W wyniku takich działań powołano w listopadzie 1984 r. nową organizację międzyzwiązkową o nazwie OPZZ. Spowodowało to regres systemu związkowego i powrót do monizmu w polskim ruchu związkowym.

⁷³ Wejście w życie nowelizacji ustawy o związkach zawodowych z dnia 7 kwietnia 1989 r. nastąpiło 10 kwietnia 1989 r.

Bibliografia

Literatura

- Albert A. [W. Roszkowski], *Najnowsza historia Polski 1914–1993*, t. 2, Warszawa 1995.
- Anusz A., *Niezależne Zrzeszenie Studentów w latach 1980–1989*, Warszawa 1991.
- Baran K., *Wolności związkowe i ich gwarancje w systemie ustawodawstwa polskiego*, Bydgoszcz–Kraków 2001.
- Baran K., *Zbiorowe prawo pracy*, Kraków 2002.
- Borowiecki J., *Solidarność. Fronty walki o władzę*, Warszawa 1982.
- Brzechczyn K., *Stan wojenny w syntezach dziejów PRL. Próba analizy historiograficznej*, [w:] *Stan wojenny. Fakty, hipotezy, interpretacje*, red. A. Czwołek, W. Polak, Toruń 2008, s. 451–468.
- Czubiński A., *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945–1989)*, Poznań 1998.
- Georgica P.J., *Ruchy i organizacje społeczne, ich formy uczestnictwa w życiu politycznym*, [w:] *Nauka o polityce*, red. A. Bodnar, wyd. 2, Warszawa 1988, s. 143–163.
- Jasudowicz T., *Administracja wobec praw człowieka*, Toruń 1996.
- Jończyk J., *Zbiorowe prawo pracy*, Wrocław 1983.
- Kęsoń T., *Stan wyjątkowy, stan wojenny, stan wojny w konstytucjach i aktach prawnych Rzeczypospolitej Polskiej*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2014, nr 8, s. 158–177.
- Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność”. Posiedzenie w dniach 11–12 XII 1981 r.*, oprac. T. Tabako, Warszawa 2003.
- Kraczkowski R., *Sejm w okresie PRL*, [w:] *Dzieje Sejmu Polskiego*, red. J. Bardach, Warszawa 1997, s. 240–255.
- Kula K., *Mięknąca dyktatura i twardniejący opór*, „Sensus Historiae” 2014, nr 4, s. 237–261.
- Kurczewski J., *Ostrożnie ze statutem*, „Tygodnik Solidarność” 1981, nr 23.
- Lendo T., *Przyczyny stanu wojennego – bratni bluff??*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2002, nr 16, s. 33–55.
- Lenin W.I., *O związkach zawodowych. Wybór*, Warszawa 1982.
- Lisicka H., *Prawa i wolności obywatelskie*, [w:] *System polityczny Rzeczypospolitej Polskiej*, red. H. Lisicka, wyd. 2, Wrocław 2005, s. 110–120.
- Masewicz W., *Ustawa o związkach zawodowych. Ustawa o rozwiązywaniu sporów zbiorowych*, Warszawa 1998.
- Moczulski L., *Bez wahania*, Kraków 1993.
- Morawski W., *Stosunki pracy w Polsce a wzory zewnętrzne*, [w:] *Zbiorowe stosunki pracy w Polsce w perspektywie integracji europejskiej*, red. W. Kozek, Warszawa 1997, s. 100–210.
- Olaszek J., *„Nieliczni ekstremiści”. Podziemna Solidarność w propagandzie stanu wojennego*, Gdańsk 2010.
- Olszewski J., *Jaki statut?*, „Tygodnik Solidarność” 1981, nr 23.
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 2005.
- Piecuch H., *Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie*, Warszawa 1992.

- Propozycje Komitetu RM ds. Związków Zawodowych w sprawie ruchu związkowego*, „Trybuna Ludu”, 22 lutego 1982.
- Ruzikowski T., *Stan wojenny w Warszawie i województwie stołecznym 1981–1983*, Warszawa 2013.
- Seweryński M., *Związki zawodowe w krajach postkomunistycznych. Ustawodawstwo, problemy, perspektywy*, [w:] *Syndykalizm współczesny i jego przyszłość*, Łódź 1996, s. 121–152.
- Sokorski W., *Sprawy ruchu zawodowego*, Warszawa 1947.
- Statut Związku Zawodowego Pracowników*, „Życie Warszawy”, 23–24 października 1982.
- Szubert W., *Społeczno-prawne problemy związków zawodowych*, „Państwo i Prawo” 1980, nr 9, s. 85–98.
- Ujazdowski K.M., Matyja R., *Równi, równiejsi*, Warszawa 1993.
- Waligóra G., *Dokumenty uczestników Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela w Polsce 1977–1981*, Kraków 2006.
- Waligóra G., Wołk G., *Konfederacja Polski Niepodległej 1979–1990*, [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, t. VII: *Wokół „Solidarności”*, Warszawa 2010, s. 387–427.
- Widera W., „Stare” związki zawodowe, [w:] *Zmierzch socjalizmu państwowego. Szkice z socjologii ekonomicznej*, red. W. Morawski, Warszawa 1994, s. 136–148.
- Widera W., *Związek zawodowy jako niezależny podmiot w stosunkach przemysłowych: redefinicja „niezależności” w systemie postkomunistycznym*, [w:] *Zbiorowe stosunki pracy w Polsce w perspektywie integracji europejskiej*, red. W. Kozek, Warszawa 1997, s. 61–78.
- Wilkowski E., *Stan wojenny postrzegany przez uczestnika i historyka Solidarności*, „Zeszyty Naukowe WSEI” 2014, nr 4, s. 155–180.
- Wratny J., *Związki zawodowe w prawodawstwie polskim w latach 1980–1991*, Lublin 1994.
- Wratny J., *Związki zawodowe. Znaczenie w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym*, [w:] *Związki zawodowe a niezwiązkowe przedstawicielstwa pracownicze w gospodarce posttransformacyjnej*, red. J. Wratny, M. Bednarski Warszawa 2010, s. 10–35.
- Zaremba P., *Młodopolacy. Historia Ruchu Młodej Polski*, Gdańsk 2000.
- Żochowski T., *Związki zawodowe rolników indywidualnych. Fakty, dokumenty, komentarze*, Warszawa 1989.

Akty prawne

- Ustawa z 1 lipca 1949 r. o związkach zawodowych, Dz.U. z 1949 r., nr 41, poz. 293.
- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. z 1976 r., nr 7, poz. 36, z późn. zm.
- Dekret z dnia 10 listopada 1954 r. o przejęciu przez związki zawodowe zadań w dziedzinie wykonywania ustaw o ochronie, bezpieczeństwie i higienie pracy oraz sprawowania inspekcji pracy, Dz.U. z 1954 r., nr 52, poz. 260.
- Ustawa z dnia 19 listopada 1956 r. o radach robotniczych, Dz.U. z 1956 r., nr 53, poz. 238.
- Konwencja nr 87 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca wolności związkowej i ochrony praw związkowych, przyjęta w San Francisco 9 lipca 1948 r., Dz.U. z 1958 r., nr 29, poz. 125.

- Ustawa z dnia 20 grudnia 1958 r. o samorządzie robotniczym, Dz.U. z 1958 r., nr 77, poz. 397.
- Ustawa z 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. z 1979 r., nr 18, poz. 111.
- Uchwała Rady Państwa z 13 września 1980 roku w sprawie rejestracji nowo powstających związków zawodowych, M.P. z 1980 r., nr 22, poz. 104.
- Ustawa z 6 maja 1981 r. o związkach zawodowych rolników indywidualnych, Dz.U. z 1981 r., nr 11, poz. 50.
- Uchwała z 12 grudnia 1981 r. w sprawie wprowadzenia stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa, Dz.U. z 1981 r., nr 29, poz. 155.
- Dekret z 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym, Dz.U. z 1981 r., nr 29, poz. 154.
- Dekret o postępowaniach szczególnych w sprawach o przestępstwa i wykroczenia w czasie obowiązywania stanu wojennego, Dz.U. z 1981 r., nr 29, poz. 156.
- Dekret o przekazaniu do właściwości sądów wojskowych spraw o niektóre przestępstwa oraz o zmianie ustroju sądów wojskowych i wojskowych jednostek organizacyjnych Prokuratury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w czasie obowiązywania stanu wojennego, Dz.U. z 1981 r., nr 29, poz. 157.
- Ustawa o szczególnej regulacji prawnej w okresie stanu wojennego, Dz.U. z 1982 r., nr 3, poz. 18.
- Ustawa z 8 października 1982 r. o związkach zawodowych, Dz.U. z 1982 r., nr 32, poz. 216 z późn. zm.
- Uchwała Rady Państwa z 19 grudnia 1982 r. w sprawie zawieszenia stanu wojennego, Dz.U. z 1982 r., nr 42, poz. 275.
- Uchwała Rady Państwa z 20 lipca 1983 r. w sprawie zniesienia stanu wojennego, Dz.U. z 1983 r., nr 39, poz. 178.

MARCIN KAZIMIERCZUK

DR, UNIwersytet WARMIŃSKO-MAZURSKI W OLSZTYNIE

ORCID: 0000-0002-0295-5113

Wpływ stanu wojennego w Polsce na status prawny związków zawodowych

Wprowadzenie w grudniu 1981 r. stanu wojennego zapoczątkowało powrót do mizmu w polskim ruchu związkowym. Zgodnie z dekretem o stanie wojennym wydanym przez Radę Państwa wszystkie związki zawodowe zostały zawieszane. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wpływu tego tragicznego w historii Polski zdarzenia na status prawny ówczesnie funkcjonujących związków zawodowych i przedstawienie gwałtownego regresu w budowie limitowanego pluralizmu związkowego, który nastąpił po wydarzeniach na Wybrzeżu w sierpniu 1980 r.

Słowa kluczowe: związki zawodowe, stan wojenny, status prawny, Polska, wolność

MARCIN KAZIMIERCZUK

PHD, UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

ORCID: 0000-0002-0295-5113

*The influence of martial law in Poland in 1981–1983
on the legal status of trade unions*

Introduced in December 1981 martial law is one of the most important events in the history of the newest Poland. This event initiated the return to monism in the Polish trade union movement. According to the decree on martial law issued by the Council of State, all trade unions were suspended. The purpose of this article is to present the impact of this tragic event in the history of Poland on the legal status of trade unions at that time and to show a rapid regress in the construction of a limited trade union pluralism that followed the events of The Coast in August 1980.

Key words: trade unions, martial law, legal status, Poland, freedom